

چالش‌های بانکداری مبادله‌ای و ارائه‌ی الگوی نهادی مکمل به کارگیری عقود مبادله‌ای در نظام مالی

محمد امین صلوتیان^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۱/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۲۰

چکیده

بانکداری مبادله‌ای یکی از انواع بانکداری اسلامی است که توسط نظریه پردازان بانکداری اسلامی طراحی و مطرح شده است. بانکداری مبادله‌ای علاوه بر این که توان اجرای کارکردهای بانکداری متعارف را دارد می‌تواند اقتضای شرعی را هم لحاظ کند. با این وجود بانکداری مبادله‌ای در حوزه عمل دارای چالش‌هایی است که سبب می‌شود نتواند به درستی به اجرای عملیات متعارف بانکداری اقدام کند. علاوه بر آن، چالش‌های مزبور ظرفیت تحقق اقتضای شرعی بانکداری مبادله‌ای را هم با مشکل مواجه کرده است. پژوهش حاضر در پی بررسی چالش‌های بانکداری مبادله‌ای است و سعی دارد تا سازوکاری نوین طراحی کند تا بتواند علاوه بر اجرای کارکردهای بانکداری به رفع چالش‌های آن بپردازد. پژوهش حاضر به روش اکتشافی در پی معرفی الگویی است که می‌توان با بهره‌گیری از نهادهای مکمل بانکداری مبادله‌ای، به کارکردهای اصلی بانکداری مبادله‌ای دست یافته و از چالش‌های آن مصون ماند. برای این منظور دونهاد مالی صندوق‌های با درآمد ثابت برای تامین مالی کلان و شرکت‌های لیزینگ برای تامین مالی‌های خرد، به عنوان نمونه مورد بررسی قرار گرفت. نتیجه پژوهش که به روشنی تحلیلی- توصیفی صورت پذیرفته است؛ آن است که نهادهای مزبور دارای کارکردهای مشابه با بانکداری مبادله‌ای است با این تفاوت که از کاستی‌های آن دو، به دور است. توسعه‌ی نهادهای مالی مانند دو نهاد مزبور، می‌تواند به افزایش کارآیی در مولفه‌های مالی و اقتصادی منجر شود و به افزایش رقابت میان نهادهای بازار پول و سرمایه برای تطبیق بیشتر با اقتضای شرعی کمک کند.

کلمات کلیدی: بانکداری مبادله‌ای، کارکردهای بانکداری مبادله‌ای، صندوق‌های با درآمد ثابت، شرکت‌های لیزینگ، چالش‌های بانکداری اسلامی.

JEL: G21, G29, E6

مقدمه

بانکداری متعارف به منظور اجرای کارکردهای مختلفی در نظام مالی و اقتصادی طراحی شده است. تبادل سرمایه میان افرادی که مازاد سرمایه دارند و افرادی که متقاضی سرمایه دارند (کارکرد واسطه‌گری)، افزایش تقارن اطلاعاتی میان آن دو (میشکین^۱، ۲۰۰۴، ص ۳۴) کاهش هزینه‌های انتقال سرمایه (بال^۲، ۲۰۱۲، ص ۲۱۵)، اطمینان بخشی به سرمایه‌گذاران ریسک‌گیری (طالبی و کیایی، ۱۳۹۱، ص ۵۲) و کارکرد خلق پول (اعتبار؛ کارکردهای اصلی بانکداری متعارف است. بانکداری مبادله‌ای با بهره‌گیری از عقد وکالت، به تجهیز منابع مالی می‌پردازد و با بهره‌گیری از عقود مبادله‌ای، مانند عقد مرابحه به تخصیص منابع مالی اقدام می‌کند. بانکداری مبادله‌ای به دلیل آن که توانسته است کارکردهای بانکداری متعارف را به اجرا برساند و اقتضایات شرعی را رعایت کند؛ مورد توجه نظریه‌پردازان بانکداری اسلامی قرار گرفته است. با این وجود بانکداری مبادله‌ای با چالش‌هایی مواجه است. چالش‌هایی که می‌تواند کارکردهای مالی و اقتصادی بانکداری مبادله‌ای را با اخلال مواجه کند و ظرفیت تحقق اقتضایات شرعی آن را کاهش دهد. وجود روابط پیچیده‌ی حقوقی در عملیات بانکداری مبادله‌ای، ریسک عدم رعایت شرایط عقد وکالت و برهم خوردن روابط حقوقی و مالی میان ذی نفعان آن، عدم توان بانک در تشکیل پرتفوی بهینه تسهیلات به دلیل وجود عقد وکالت، عدم ارتباط صحیح میان نرخ‌گذاری سود سپرده‌ها و نرخ سود تسهیلات، از جمله اساسی‌ترین چالش‌هایی است که بانکداری مبادله‌ای را تهدید می‌کند. پژوهش حاضر؛ پس از بررسی کارکردهای بانکداری متعارف و مبادله‌ای؛ به چالش‌های بانکداری مبادله‌ای اشاره می‌کند. پس از آن به دنبال پاسخ به این پرسش است که چگونه می‌توان چالش‌های مزبور را با سازوکاری که راه حلی دائمی برای آن باشد. تحقیق اکتشافی حاضر در پی آن است که با استفاده از نهادهای مالی که دارای کارکردهای مشابه بانکداری مبادله‌ای هستند، به این مهم نائل آید. برای این منظور دو نمونه از نهادهای تامین مالی کننده که دارای شbahت بیشتری با بانکداری مبادله‌ای هستند؛ مورد بررسی و مذاقه قرار گرفت. صندوق‌های با درآمد ثابت که در صکوک با درآمد ثابت؛ سرمایه‌گذاری می‌کنند و شرکت‌های لیزینگ که به خرید کالاهای اجاره آن به قیمت بالاتر اقدام می‌کنند (اجاره به شرط تملیک)، دو نهادی مالی است که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفت. نهادهای مزبور خواش کارکردی زیادی با بانکداری مبادله‌ای هستند. نتیجه‌ی پژوهش آن است که می‌توان با توسعه‌ی نهادهای مزبور در نظام مالی و اقتصادی؛ اولاً به کارکردهای اصلی بانکداری متعارف و بانکداری مبادله‌ای دست یافت و در واقع اقتضایات مالی و اقتصادی جامعه را در نظر گرفت.

1. Mishkin

2. Ball

و ثانیاً اقتضایات شرعی رعایت گردد و از چالش‌های موجود در بانکداری مبادله‌ای دوری جست. ارتباط با بخش واقعی اقتصاد و تامین منابع مالی و کالایی متقاضیان سرمایه، سود ثابت و قطعی، عدم وجود روابط پیچیده حقوقی و به کارگیری تخصصی عقود شرعیه در نهادی مذبور از جمله محسن توسعه‌ی بیشتر صندوق‌های با درآمد ثابت و شرکت‌های لیزینگ است. این مهم به معنای حذف بانکداری مبتنی بر عقود مبادله‌ای نیست، بلکه به معنای افزایش رقابت میان نهادهای مالی بازار پول و سرمایه برای کارآیی بیشتر در کارکردهای متعارف و رعایت اقتضایات شرعی می‌باشد.

۱. پیشینه تحقیق

مهدوی نجم‌آبادی (۱۳۸۲) در مقاله‌ای با عنوان "ساختار بهینه نرخ‌های سود در اقتصاد اسلامی با تأکید بر این ساختار در بانکداری اسلامی"، بیان داشته است که سود ثابت پرداختی به سپرده‌گذاران طبق عقود مبادله‌ای سبب می‌شود که نرخ سودهای بانکی مبتنی بر نیروهای عرضه و تقاضای بازار تعیین شود که به کارآیی اقتصاد جامعه کمک می‌کند. اما نرخ‌های سود تسهیلاتی به شکل دستوری، قانونی و اداری سبب می‌شود که منابع مالی در جهتی مختلف کارآیی اقتصادی به مصرف برسد. ایشان بهره‌گیری از بازارهای کارآیی که تحت شرایط رقابت کامل یا آزادی عمل انجام می‌گیرد و قیمت‌ها به طور واقعی تعیین می‌شود را راه حلی برای این مهم می‌دانند. تأکید وی بر منطقی کردن قیمت‌هast که در آن رویه‌های اداری و دستورالعملی حضور ندارد.

میسمی و قلیچ (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان "نظرارت شرعی و ریسک شریعت در بانکداری اسلامی: دلالت‌هایی برای طرح تحول نظام بانکی" اشاره می‌کنند که به دلیل طبیعت بانک‌های اسلامی، این نوع بانکداری نیازمند نظارت خاصی هستند که نبایستی نسبت بدان غفلت ورزید. پژوهش مذبور در نهایت به ارائه‌ی الگویی چند مرحله‌ای به منظور اصلاح وضع نظارت شرعی بر موسسات مالی اقدام می‌کند و بانک مرکزی را به عنوان محوری اساسی در این رابطه می‌داند. در واقع به نظر ایشان نظارت می‌تواند برخی از کاستی‌های بانکداری اسلامی - از جمله بانکداری مبادله‌ای را جبران کند. همچنین نویسنده‌گان مذبور در مقاله‌ای دیگر تحت عنوان "آسیب‌شناسی اجرای بانکداری اسلامی در کشور: دلالت‌هایی برای تحول در نظام بانکی" که در سال ۱۳۹۰ منتشر شده است، به آسیب‌های استفاده از عقود اسلامی در بانکداری اسلامی پرداخته‌اند. ایشان در قسمتی از پژوهش خود بیان می‌دارند که بانک‌های فعال در کشور در عملیات بانکداری خود از ظرفیت‌هایی از فقه سلامی (مانند عقد صلح) به نفع خود بهره می‌برند و سبب می‌شود که عقود از ماهیت اصلی خود فاصله بگیرند. ایشان تدوین ضوابط و شروط ضمن عقود به نحوی که از ماهیت خود خارج نشوند و نظارت فعال بانک مرکزی بر فعالیت‌های بانک‌ها را پیشنهاد می‌دهند.

دادگر و فیروزان سرنقی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان "ارائه چارچوبی برای تعیین نرخ سود در عقود مبادله‌ای" که با روشی آماری و سنجی انجام گرفته است؛ به چالش عدم واقعی بودن نرخ سود در عقود بانکداری اسلامی و مبادله‌ای اشاره می‌کند که می‌تواند هزینه‌های قابل توجهی را به اقتصاد کشور و بخش صنعت وارد می‌کند. ایشان رویکرد هزینه سایه‌ای را در تعیین نرخ سود معرفی می‌کنند.

موسوبیان و میثمی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی ساختار عملیاتی مطلوب بانکداری اسلامی(دلالت‌هایی در راستای اصلاح قانون عملیات بانکی بدون ربا)" که به روشی تحلیلی- توصیفی انجام گرفته است؛ تجربه‌ی بیش از سه دهه بانکداری اسلامی- شامل بانکداری مبادله‌ای- را موفق ندانسته‌اند و راه کار اجرای بهتر بانکداری اسلامی را در تفکیک بین انواع بانک‌ها و موسسات اعتباری غیربانکی - مانند شرکت‌های لیزینگ مبتنی بر عقود اسلامی می‌دانند. پژوهش حاضر پس از بیان چالش‌های بانکداری مبادله‌ای از نگاه حقوقان؛ چالش‌هایی دیگر از بانکداری مبادله‌ای را بیان می‌دارد و سپس با نگاهی متفاوت؛ سعی در اصلاح چالش‌های بانکداری مبادله‌ای دارد. تجربه نشان می‌دهد که اصلاح چالش‌های بانکداری مبادله‌ای با وضع قوانین و مقررات و نظارت‌ها بر طرف نمی‌شود و رفع این مهم؛ مستلزم اصلاحات ساختاری است که توسعه‌ی نهادهایی با کارکرد مشابه بانکداری مبادله‌ای می‌تواند ما را به مقصود برساند. توسعه‌ی نهادهای مالی در نظام مالی و اقتصادی به افزایش رقابت در تجهیز و تخصیص منابع مالی کمک می‌کند و سبب ارتقای رعایت اقتضایات شرعی در نظام مالی می‌شود.

۲. بانکداری مبادله‌ای

یکی از انواع بانکداری اسلامی، بانکداری مبادله‌ای است. عملیات بانکداری مبادله‌ای مبتنی بر عقود مبادله‌ای انجام می‌گیرد. در عقود مبادله‌ای، بانک تمام یا بخشی از سرمایه مورد نیاز فعالیت اقتصادی را تأمین می‌کند؛ با این تفاوت که بعد از انعقاد قرارداد و پیش از انجام فعالیت اقتصادی، سود بانک معلوم، معین و قطعی است و تحول‌های آتی و تغییرهای احتمالی در وضعیت مالی فعالیت پیش گفته (از جهت سود و زیان) ارتباطی به سود و مطالبه‌های بانک در آن قرارداد ندارد. (موسوبیان، هستیانی و حسنی مقدم، ۱۳۹۳، صص ۸۸ و ۸۹) به بیانی دیگر؛ در این شیوه، بانک‌ها با استفاده از منابع سپرده‌های سرمایه‌گذاری و منابع دیگر بانک؛ با متقاضیان تسهیلات وارد قراردادهای مبادله‌ای مانند مرابحة، فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، سلف، خرید دین و جuale می‌شوند. این قراردادها ماهیت تملیکی داشته و براساس نرخ‌های سود معین به متقاضیان، تسهیلات بانکی داده می‌شود. در این شیوه، بانک در جایگاه موسسه انتفاعی با سود معین، با

متقاضی تسهیلات وارد معامله می‌شود و حاصل آن، بدھی مدت‌دار مشتری است که طبق زمان‌بندی مشخصی باید پرداخت شود. (موسویان و میثمی، ۱۳۹۴، ص ۵۰) بانکداری مبادله‌ای دارای کارکردهای مختلفی در نظام مالی و اقتصادی است که در ادامه بدان اشاره می‌شود. قبل از آن که به کارکردهای بانکداری مبادله ای اشاره شود، لازم است تا به کارکردهای بانکداری متعارف پرداخته شود تا امکان مقایسه میان آن دو وجود داشته باشد.

۱-۲ کارکردهای بانکداری متعارف

بانکداری متعارف دارای کارکردهای مختلفی در نظام مالی و اقتصادی می‌باشد. در حالت کلی می‌توان چهار کارکرد را برای بانکداری متعارف در نظر گرفت.

۱. انتقال سرمایه میان سرمایه‌داران مازاد وجود و متقاضیان وجود یکی از مهم‌ترین کارکردهایی است که بانک‌ها بدان اهتمام می‌ورزند. در واقع بانک با دو مشخصه تعریف می‌شود:

الف. بانک وجود خود را از طریق قبول کردن سپرده، افزایش می‌دهد.

ب. بانک وجود جمع‌آوری شده را به بنگاه‌ها و افراد وام می‌دهد.(بال، ۲۰۱۲، صص ۱۰ و ۱۱)

۲. زمانی که سرمایه‌داران بخواهند وجود خود را به نیازمندان سرمایه منتقل کنند، (کارکرد اول) ممکن است به دلیل عدم توازن و تقاضا اطلاعاتی میان سرمایه‌داران و سرمایه‌پذیران، سرمایه‌داران وجود خود را در اختیار متقاضیان سرمایه قرار ندهند. چراکه آن‌ها نسبت به حوزه مصرف وجود و چگونگی مصرف سرمایه، جاہل خواهند بود و وام‌گیرندگان می‌توانند آن‌ها را در مواردی غیر از موضوع قرض به مصرف برسانند. وجود نهادی واسطه‌گر مانند بانک‌ها می‌تواند، مشکل مزبور را حل کند. بانک‌ها از طریق جمع‌آوری اطلاعات، گرفتن وثیقه و در نظر گرفتن سرمایه وام‌گیرنده برای اعطای وام، اخذ بهره مناسب با ریسک وام‌گیرندگان(بال، ۲۰۱۲، صص ۲۱۱ تا ۲۱۳) و پایش^۱ و تنظیم قراردادهای وام‌های فردی (تیهو، ۲۰۰۲، ص ۱۴۶) به سپرده گذاران اطمینان خاطر می‌دهند که وجود آن‌ها به شکلی صحیح به مصرف خواهد رسید.

۳. یکی دیگر از کارکردهای مهم بانکداری متعارف، کاهش هزینه‌های مبادله‌ی سرمایه مانند هزینه مالی و زمانی است. (بال، ۲۰۱۲، ص ۲۱۵) با وجود نهاد واسطه‌گری مانند بانک، لازم نیست تا سرمایه‌داران به دنبال متقاضیان تسهیلات باشند و بالعکس.

۴. اطمینان بخشی به سرمایه‌گذاران ریسک‌پذیر یکی دیگر از کارکردهای بانکداری متعارف است. در واقع افراد ریسک‌پذیرتر به سمت شرکت‌های سرمایه‌گذاری و بیمه‌ها می‌روند و افراد ریسک‌گریز

1. Monitoring
2. Neave

نیز وجه خود را در اختیار بانک‌ها قرار می‌دهند. (طالبی و کیایی، ۱۳۹۱، ص ۵۲) این کار کرد مهم بانکداری از طریق اعطای سودقطعی به سپرده‌گذاران صورت می‌پذیرد.

۲-۲ کارکردهای بانکداری مبادله‌ای

بانکداری مبادله‌ای دارای کارکردهایی دقیقاً مشابه کارکردهای بانکداری متعارف است. در این نوع از بانکداری انتقال سرمایه میان سرمایه‌داران و نیازمندان سرمایه، افزایش تقارن اطلاعاتی میان سپرده‌گذار و تسهیلات گیرنده، کاهش هزینه مبادله سرمایه و اطمینان بخشی به سرمایه‌داران ریسک‌گریز صورت می‌گیرد. بانکداری مبادله‌ای در نسبت با بانکداری مشارکتی و بانکداری قرض‌الحسنه که اشکال دیگری از بانکداری اسلامی هستند، خوانش کارکردی بیشتری با بانکداری متعارف دارد و این مهم سبب شده است تا بانکداری مبادله‌ای به عنوان یکی از الگوهای مناسب بانکداری اسلامی شناخته شود. چرا که هم اقتضای شرعی را مدنظر قرار می‌دهد و هم به نیازهای مالی و اقتصادی جامعه نظر دارد. رعایت اقتضای شرعی در بانکداری مبادله‌ای به این معناست که نرخ سود در آن، مبتنی بر عقود شرعیه معینه بین طرفین عرضه و تقاضای سرمایه منتقل می‌شود که میزان آن ثابت و قطعی است. به بیانی دیگر، در بانکداری مبتنی بر عقود مبادله‌ای، نرخ سود قطعی و مشخص است (کارکرد بانکداری متعارف) و براساس عقود شرعیه معینه میان طرفین عرضه و تقاضای سرمایه مبادله می‌شود. (رعایت اقتضای شرعی) این مهم سبب شده است تا برخی از پژوهشگران بانکداری اسلامی، با مطالعه آسیب‌های اجرای عقود مشارکتی به لحاظ ماهیتی و کارکردی در نظام بانکی کشور ایران، پیشنهاد استفاده صرف از عقود مبادله‌ای را مطرح کرده‌اند. این گروه با تفکیک بین قراردادها از یکسو و انواع موسسه‌های پولی و مالی از سوی دیگر، اعتقاد دارند که باید قراردادهای خیرخواهانه (مانند قرض‌الحسنه) را به صندوق‌های قرض‌الحسنه و قراردادهای مشارکتی را به شرکت‌های سرمایه‌گذاری و شرکت‌های سهامی واگذشت و بانک را به تناسب ماهیت بازار پول (که بازاری کوتاه مدت با ریسک پایین است)، در قراردادهای مبادله‌ای متumerکز نمود. در واقع، این گروه مدعی هستند که نزدیک‌ترین قراردادهای مشروع به فعالیت‌های بانک‌های متعارف، عقود مبادله‌ای هستند، بنابراین، بهتر است که بانک‌های کشور در تخصیص منابع، صرفاً از این دسته از عقود استفاده کنند. (موسیان و میثمی، ۱۳۹۴، ص ۴۲ و ۴۳)

۲-۳ فرآیند عملیاتی بانکداری مبادله‌ای

پس از معرفی کارکردهای بانکداری مبادله‌ای، لازم است تا به بررسی نحوه عملکرد بانکداری مبادله‌ای پرداخته شود. به منظور بررسی فرآیند بانکداری مبادله‌ای لازم است تا روش‌های تجهیز و تخصیص آن مورد توجه قرار گیرد.

۱-۳-۲ روش‌های تجهیز منابع مالی بانکداری مبادله‌ای

به منظور تجهیز منابع مالی بانکداری مبادله‌ای، می‌توان از چهار نوع عقد زیر بهره‌مند شد:

۱. سپرده جاری(قرض بدون بهره): این سپرده به صورت قرض بدون بهره بوده و صاحب حساب حق دارد وجوه خود را هر زمان که بخواهد، برداشت یا به فرد دیگری حواله کند.
۲. سپرده پسانداز(وکالت عام): بانک این سپرده‌ها را با استفاده از عقد وکالت عام، دریافت نموده و در اعطای تسهیلات سودآور به کار می‌گیرد. در پایان دوره مالی، سود حاصل از فعالیت‌های اقتصادی، پس از کسر حق الوکاله، به سپرده‌گذاران پرداخت می‌شود.
۳. سپرده سرمایه‌گذاری خاص(وکالت خاص): بانک این سپرده‌ها را با استفاده از عقد وکالت خاص گردآوری نموده و در پروژه‌های مشخصی به کار می‌گیرد و در نهایت سود حاصل از آن را پس از کسر حق الوکاله به سپرده‌گذاران می‌پردازد.
۴. سپرده سرمایه‌گذاری عام (وکالت عام): بانک براساس عقد وکالت عام منابع را از سپرده‌گذاران جمع‌آوری نموده، سپس، منابع حاصل را در عموم طرح‌های سوده اقتصادی به کار می‌گیرد. سود حاصل از این فعالیت‌ها نیز پس از کسر حق الوکاله، بین سپرده‌گذاران توزیع می‌شود.

(موسیان و میثمی، ۱۳۹۴، صص ۴۳ و ۴۴)

۲-۳-۲ روش‌های تخصیص منابع مالی بانکداری مبادله‌ای

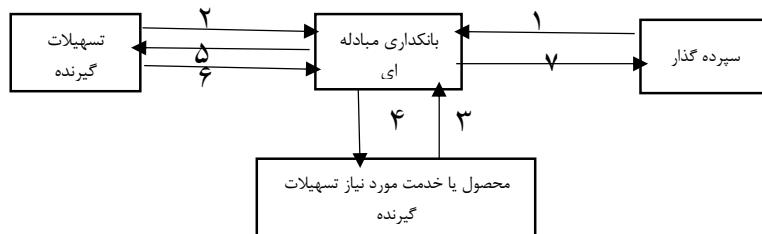
تخصیص منابع مالی در بانکداری مبادله‌ای مبتنی بر یکی از عقود زیر صورت خواهد گرفت.

- الف. فروش اقساطی: در این روش، بانک کالاهای مورد نیاز مشتریان را به صورت نقد خریداری کرده و به صورت اقساطی با نرخ سود مشخص و از پیش تعیین شده به آن‌ها می‌فروشند.
- ب. اجاره به شرط تملیک: در این شیوه بانک، محصول و خدمات را به صورت نقد خریداری می‌کند و به صورت اجاره به شرط تملیک به آنان واگذار می‌کند.
- ج. جuale: در این عقد، پس از خریداری محصول یا خدمات توسط بانک، به صورت جuale‌ی نسیئه‌ای به آن‌ها واگذار می‌شود.
- د. خرید دین: در این شیوه، بانک‌ها استناد مالی مدتدار مشتریان را تنزیل کرده و مبلغ آن را پس از کسر سود بانکی، به صورت نقد می‌پردازد.
۵. سلف: در روش سلف(پیش خرید)، بانک بخشی از محصول بنگاه‌های اقتصادی را به صورت سلف از آنان پیش خرید کرده و هزینه آن را می‌پردازد. (موسیان و میثمی، ۱۳۹۴، ص ۴۴)

۲-۳-۲ شمای فرآیند کلی بانکداری مبادله‌ای

شکل زیر، فرآیند کلی بانکداری مبادله‌ای را به تصویر کشیده است:

شکل ۱؛ فرآیند کلی بانکداری مبادله‌ای

رابطه‌ی ۱ به تجهیز منابع مالی در بانکداری مبادله‌ای اشاره دارد. در این رابطه، سپرده‌گذار وجود مازاد خود را در بانک قرار می‌دهد. رابطه ۱ که رابطه‌ی بین بانک و سپرده‌گذار می‌باشد، ممکن است مبتنی بر ۴ نوع عقدی که در قسمت تجهیز منابع اشاره شد، صورت گیرد. در رابطه‌ی ۲، اشخاص حقیقی یا حقوقی که نیازمند سرمایه هستند، به بانک مراجعه می‌کنند و درخواست خود مبنی بر تامین مالی را به بانک ارائه می‌دهند. در این رابطه، تسهیلات گیرنده، محصول یا خدمتی که نیاز به تامین مالی دارد را به بانک معرفی می‌کند. پس از درخواست تسهیلات گیرنده، بانک به کمک پولی که سپرده‌گذاران در بانک قرارداده‌اند، محصول یا خدمت درخواستی تسهیلات گیرنده را به طور نقد خریداری می‌کند. یعنی وجود را پرداخت می‌کند(رابطه ۳) و محصول یا خدمات را دریافت می‌کند. (رابطه ۴) در رابطه ۵، بانک، محصول یا خدمت را به تسهیلات گیرنده‌گان اعطا می‌کند. در رابطه ۶، اقساط تسهیلات گیرنده‌گان توسط بانک اخذ می‌شود و در رابطه ۷، بانک پس از برداشت حق الوکاله خود یا کارمزد، اقساط را به حساب سپرده‌گذاران واگذار می‌کند. البته در عمل، بانک به تسهیلات گیرنده‌گان و کالت می‌دهد که آنان از طرف بانک نسبت به خرید محصول یا خدمت اقدام کنند و بانک، فقط پول را به حساب تسهیلات گیرنده‌گان واریز می‌کند و اقساط را مطالبه می‌کند. همچنین ممکن است در عمل؛ تسهیلات گیرنده با اعطای فاکتور خرید محصول یا خدمات، وجود را از بانک دریافت کند و بانک نقشی در دریافت محصول یا خدمات نداشته باشند یا آن که بانک وجود را به حساب فروشنده واریز نماید و دریافت محصول یا خدمات توسط تسهیلات گیرنده صورت پذیرد.

۲-۴ چالش‌های بانکداری مبادله‌ای

اگرچه بانکداری مبادله‌ای از لحاظ نظری توانسته است کارکردهای متعارف بانکداری را به شکلی شرعی به اجرا درآورد و از این رو مورد تاکید بسیاری از نظریه‌پردازان بانکداری اسلامی واقع شود.

لکن این مهم با چالش‌هایی مواجه است که بایستی برای رفع آن کوشید تا بتوان به اقتضایات شرعی و نیازهای نظام مالی و اقتصادی پاسخ گفت. در ادامه چالش‌های بانکداری مبادله‌ای در دو بخش مورد اشاره قرار خواهد گرفت. بخش اول، چالش‌هایی است که محققان گذشته بدان اشاره داشته‌اند و بخش دوم؛ چالش‌هایی است که پژوهش حاضر بدان اشاره می‌کند.

۱-۴-۲ چالش‌های بانکداری مبادله‌ای از منظر پژوهش‌های گذشته

پژوهش‌گران و صاحب‌نظران بانکداری اسلامی به بیان چالش‌هایی درباره بانکداری مبادله‌ای اشاره کرده‌اند که در ادامه به آن اشاره می‌شود.

- تعیین نرخ سود تسهیلات اعطایی در عقود مبادله‌ای

یکی از چالش‌های مهم بانکداری مبادله‌ای، چالش تعیین نرخ سود تسهیلات اعطایی در عقود مبادله‌ای است. نرخ مزبور، علاوه بر اهمیتی که در عقود مبادله‌ای دارد، متغیری کلیدی در سازوکار تجهیز و تخصیص منابع در عقود مشارکتی نیز محسوب می‌شود. براین اساس، وقتی بانک‌ها از توانایی و اطمینان کافی در اجرای عقود مبادله‌ای به صورتی که بسته به شرایط هر قرارداد در مورد نرخ آن نیز تصمیم بگیرند، برخوردار نیستند و وقتی نرخ سود تسهیلات به درستی و برپایه مبانی تئوریک آن در مالیه اسلامی تعیین نشود، نه تنها اجرای بانکداری بدون ربا را آسیب‌پذیر می‌سازد بلکه با تاثیری که بر قیمت نهاده سرمایه دارد، از مصادیق انحراف در قیمت نهاده‌های تولید خواهد بود و هزینه‌های عدم کارآیی تخصیصی ایجاد خواهد نمود. (دادگر و سرنقی، ۱۳۹۰، ص ۸۰)

- تفاوت ماهوی در نرخ‌گذاری تجهیز و تخصیص منابع مالی

در بانکداری مبادله‌ای؛ نرخ سود اعطای شده به سپرده‌گذاران مبتنی بر قیمت‌گذاری بازار که برآیندی از نیروهای عرضه و تقاضا است؛ تعیین می‌شود و این خود نوعی ارتباط بانکداری مبادله‌ای با بخش واقعی اقتصاد را نشان می‌دهد. اما از طرف دیگر نرخ تسهیلات‌دهی مبتنی بر دستورالعمل‌های اداری، قانونی و دستوری ابلاغ می‌شود. این مهم سبب می‌شود که عمدۀ منابع مالی در خلاف جهت کارآیی اقتصادی به مصرف برسد. (مهردوی نجم‌آبادی، ۱۳۸۲، ص ۴۶)

- فقدان راهکار مناسب برای رو به رو شدن با طلب‌های معوقه

عدم جامعیت و نارسایی قانون درباره هدف‌ها و سلیقه‌های سپرده‌گذاران

عدم جامعیت و نارسایی قانون درباره هدف‌ها و سلیقه‌های مقتضیان تسهیلات (موسویان، ۱۳۸۶، ص ۱۰)

- نبود شرح وظایف کارمندان بانک‌ها مبتنی بر بانکداری اسلامی

عدم تسلط پرسنل بانک‌ها بر زوایای پیچیده و علمی قانون بانکداری بدون ربا

(توتونجیان، ۱۳۸۱، ص ۹)

- عدم وجود دستگاه حسابداری متناسب با بانکداری بدون ربا (تونچیان، ۱۳۸۱، ص ۱۰)
- عدم وجود نظارت و کنترل شدید (تونچیان، ۱۳۸۱، ص ۱۱)

۲-۴-۲ چالش‌های بانکداری مبادله‌ای از دید مقاله حاضر

علاوه بر مواردی که به عنوان چالش‌های بانکداری مبادله‌ای مطرح شده است؛ چالش‌های دیگری وجود دارد که مقاله حاضر در ادامه بدان‌ها اشاره می‌کند.

۱ ۲-۴-۲ وجود رابطه‌ی وکالتی در تجهیز منابع مالی

همان‌طور که اشاره شد، یکی از راه‌های تجهیز منابع مالی در بانکداری مبادله‌ای، برقراری عقد وکالت بین سپرده‌گذاران و بانک است. در این رابطه، بانک وکیل است تا وجود را طبق آن‌چه که موکل (سپرده‌گذار) تعیین کرده است، به مصرف برساند. وجود چنین رابطه‌ای در بانکداری مبادله‌ای سبب می‌شود تا بانک با ریسک‌های مختلفی مواجه شود که در ادامه به بیان ریسک‌های آن پرداخته می‌شود.

ریسک عدم اجرای مقتضیات عقد وکالت

یکی از چالش‌های تجهیز منابع مالی بانک به روش عقد وکالت آن است که بانک نتواند به مقتضیات عقد وکالت عمل نماید. در واقع، در موقعیت‌هایی که بانک نتواند به مقتضیات عقد وکالت عمل کند؛ روابط حقوقی و مالی میان ذی‌نفعان از جمله سپرده‌گذاران و بانک، دچار آسیب می‌شود. به تبع وقوع آسیب‌های مزبور، رفع آن‌ها مستلزم صرف هزینه‌های مالی و غیر مالی است. هزینه‌های مالی شامل هزینه‌های دادگاه و گرفتن وکیل و هزینه‌های غیرمالی شامل از بین رفتن زمان، از بین رفتن اعتبار و شهرت و هزینه فرصت می‌باشد.

عدم تشکیل پرتفوی بهینه تسهیلات

وجود وکالت خاص در تجهیز منابع بانکی می‌تواند بانکاری را در تشکیل پرتفوی بهینه تسهیلات دچار مشکل کند. در واقع الزام موجود در وکالت خاص سبب می‌شود که وکیل (بانک)، نتواند وجود تسهیلاتی داده شده را نحو مطلوبی تنوع‌سازی کند و در تشکیل پرتفوی بهینه تسهیلات با محدودیت‌هایی مواجه شود. به دنبال عدم تشکیل پرتفوی بهینه تسهیلات؛ بانک با ریسک‌های اعتباری و نقدینگی مواجه خواهد شد که این مهم می‌تواند تهدیدی جدی برای حیات بانک باشد.

۲-۴-۲-۲ چالش عملیاتی فرآیند بانکداری مبادله‌ای

بیشتر عقودی که در بانکداری مبادله‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد، بانک برای اجرای تعهدات خود با مجموعه‌ای از فروشنده‌گان محصولات و خدمات در تعامل خواهد بود. تعامل مزبور، علاوه بر

آن که سبب می‌شود تا تمرکز بانک نسبت به عملیات اصلی خود کاهش یابد، می‌تواند بانک را در شرایط مخاطره‌آمیز قرار دهد. به عنوان نمونه عرضه کنندگان محصولات و خدمات خارج از کشور، بانک را با ریسک‌های نرخ ارز، تحریم خرید و فروش ... مواجه می‌کند. در صورتی که بانک، وکالت خرید محصول یا خدمات را به تسهیلات گیرنده بدهد و صرفاً به تسلیم تسهیلات اقدام کند، به دلیل نبود نظارت، امکان تخطی تسهیلات گیرنده از شرایط عقد وکالت بانک با تسهیلات گیرنده وجود دارد و این مهم می‌تواند به عدم تخصیص منابع مالی بانک منجر شود و آن را با ریسک اعتباری مواجه کند و چنان‌چه میزان این تخطی گسترده شود، تخصیص منابع در کل نظام مالی و اقتصادی به شکل نامناسبی انجام خواهد گرفت و می‌تواند به سرازیر شدن منابع مالی در قسمت‌های غیرمولد اقتصادی منجر گردد.

۲-۴-۲-۳ فاکتورسازی، صوری‌شدن معامله و شبهه ربا

اساس کار بانکداری مبادله‌ای مبتنی بر تامین مالی تسهیلات گیرنده به نحوی شرعی و دریافت سود حاصل از آن به سپرده‌گذاران می‌باشد. در مواردی ممکن است، تسهیلات گیرنده نیازی به خرید محصول یا کالایی خاص نداشته باشد، بلکه تامین مالی را به منظور اموری می‌خواهد که تحت عنوان عقود مبادله‌ای نمی‌تجدد و یا طبق قوانین و مقررات، تسهیلات‌دهی در عقدی خاص با محدودیت‌هایی مواجه شده است. در چنین شرایطی، تجربه نشان داده است که تسهیلات گیرنده اقدام به فاکتورسازی و صوری‌سازی معاملاتی بین خود و فروشنده می‌کند. این مهم، علاوه بر آن که نشان‌دهنده‌ی عدم قصد واقعی متعاملین است، سبب می‌شود که تسهیلات‌دهی در خارج از موضوع خود واقع شود که مشکلات شرعی بعدی را به دنبال خواهد داشت. در واقع، در چنین روابط صوری مالی، شبهه ربوی بودن پررنگ می‌شود، شبهه‌ای که بانکداری مبادله‌ای به منظور رفع آن طراحی شده بود. به عنوان نمونه، مکانیزم نقل و انتقالات تامین مالی مراقبه که یکی از انواع عقود مبادله‌ای است گاهی اوقات مرز بین بانکداری مبتنی بر ربا و تامین مالی اعتباری را محو می‌کند. در حقیقت، این نوع قرارداد در برخی مواقع پل بین روش‌های تامین مالی مبتنی بر ربا و بانکداری بدون روابست. زمانی که این الگو از تامین مالی اسلامی در آمریکا معرفی شد، بسیاری از دانشمندان مالی اسلامی نسبت بدان انتقاد کردند چرا که شباهت زیادی به تامین مالی ربوی داشت.

(یحیی عبدالرحمن، ۲۰۱۰، ص ۳۵۵)

۲-۵ ارتباط چالش‌های بانکداری مبادله‌ای با کارکردها

پس از بیان چالش‌های بانکداری مبادله‌ای، به اثر چالش‌های مزبور بر کارکردهای آن اشاره می‌شود. توکیل تسهیلات گیرنده در دریافت محصول یا خدمات، سبب می‌شود تا کارکرد تقارن‌سازی اطلاعات بین سپرده‌گذاران و تسهیلات گیرنده‌گان، مخدوش شود چرا که در این شیوه، نظارت بانک

به تسهیلات‌گیرنده کاهش می‌یابد. با وجود وکالت خاص و عام که در تجهیز منابع مالی بانکداری مبادله‌ای وجود دارد، کارکرد مبادله‌ی سرمایه بین سرمایه‌داران (مازاد سرمایه) و مقاضیان سرمایه با کارآیی کمتری صورت خواهد پذیرفت. همچنین توجه به عملیات عقود مبادله‌ای مختلف و رعایت جزئیات و اقتضایات فقهی و شرعی آن، به سبب کاهش تمرکز بانک از فعالیت اصلی خود می‌شود. از آن جا که بانکداری مبادله‌ای به تامین مالی‌های خرد مانند مصرف‌کنندگان در سطح خانوارها و بنگاه‌های کوچک و تامین مالی‌های کلان مانند تامین مالی کارخانجات، بنگاه‌های بزرگ و کسب و کارهای کلان می‌پردازد؛ لذا راه کار نهادی حل چالش‌های بانکداری مبادله‌ای؛ در دو سطح صورت می‌پذیرد. صندوق‌های با درآمد ثابت، نهادی است که مکمل تامین مالی‌های خرد بانکداری مبادله‌ای خواهد بود و شرکت‌های لیزینگ، نهادی است که مکمل تامین مالی‌های خرد بانکداری مبادله‌ای خواهد بود. با تخصصی شدن تامین مالی و واگذاری آن به سازماندهی مربوطه می‌توان راه حلی مطلوب را برای نظام مالی و اقتصادی پیشنهاد داد و مقتضیات شرعی هم درنظر داشت. در ادامه هر کدام از نهادهای جایگزین اشاره می‌شود.

۳- صندوق‌های با درآمد ثابت؛^۱ مکمل تامین مالی کلان بانکداری مبادله‌ای

همان‌طور که از عنوان این نوع از صندوق‌ها مشخص است؛ این صندوق‌ها، به سرمایه‌گذاری در ابزارهای مالی که سود ثابت پرداخت می‌کنند، اقدام می‌کنند. به عنوان نمونه؛ صندوق‌های با درآمد ثابت در اوراق قرضه شرکتی، اوراق خزانه، اوراق رهنی یا اوراق قرضه شهرداری سرمایه‌گذاری می‌کنند و اوراق مزبور را خریداری می‌کنند. (بودی^۲، کین^۳، مارکس^۴، ۲۰۰۳، ص ۱۰۹) از آن جاکه سود پرداختی توسط اوراق مزبور قطعی و ثابت است؛ لذا درآمد حاصله از سرمایه‌گذاری در آن نیز؛ قطعی و ثابت خواهد بود. از این‌رو؛ صندوق‌های با درآمد ثابت چنین نام‌گذاری شده‌اند. سرمایه‌گذاری بین‌المللی در صندوق‌های با درآمد ثابت در سال ۲۰۰۵ ۴.۵ تریلیون دلار آمریکا بوده است در حالی که این رقم در سال ۲۰۱۲ به بیش از ۷ تریلیون دلار آمریکایی رسیده است. (گروس، ۲۰۱۳^۵، ص ۲) که خود نشان‌دهنده رغبت سرمایه‌گذاران به سمت این صندوق‌ها می‌باشد. از آن جاکه اوراق با درآمد ثابت در بازار سرمایه غیراسلامی بیشتر جنبه‌ی اوراق قرضه دارد که ماهیت آن ربوی است؛ لذا در الگوی پیشنهادی؛ منظور از اوراق بهادر با درآمد ثابت صکوک با

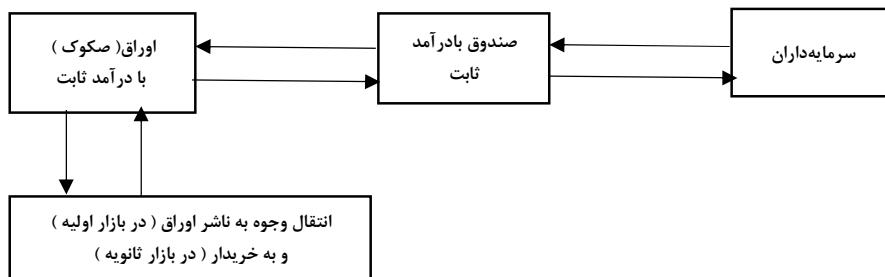
-
1. Fixed-income funds
 2. Bodie
 3. Kane
 4. Marcus
 5. Grose

درآمد ثابت مانند صکوک اجاره، مرابحه و سلف است. با بهره‌گیری از این نهادها، اقتضایات شریعت مقدس رعایت می‌شود و نیازهای نظام مالی و اقتصادی درنظر گرفته می‌شود.

۱-۳ فرآیند عملیات در صندوق‌های با درآمد ثابت

صندوق‌های با درآمد ثابت؛ سرمایه‌ی افرادی که دارای مازاد سرمایه هستند را تجمیع می‌کند و اوراق شرکت‌ها، دولت و بنگاه‌هایی را که با کسری سرمایه مواجه هستند، خریداری می‌کند. شکل زیر فرآیند صندوق‌های با درآمد ثابت را به تصویر کشیده است.

شکل ۲: فرآیند صندوق با درآمد ثابت

۲-۳ تخصیص منابع مالی توسط صندوق با درآمد ثابت

یکی از تفاوت‌هایی که بانکداری مبادله‌ای با صندوق با درآمد ثابت دارد؛ در نحوه تخصیص منابع مالی است. در بانکداری مبادله‌ای؛ تامین مالی- تخصیص منابع مالی به شکل مستقیم^۱ صورت می‌پذیرد؛ در حالی که تامین مالی توسط صندوق با درآمد ثابت؛ به شکل غیرمستقیم^۲ از طریق بازار سرمایه صورت می‌پذیرد.(بال، ۱۲، ص ۱۱) در واقع؛ صندوق‌های با درآمد ثابت؛ اوراقی که در بازار سرمایه منتشر می‌شوند(بازار اولیه) یا منتشر شده‌اند(بازار ثانویه) را خریداری می‌کنند. مزیت این نوع تخصیص سرمایه، پایش دوگانه‌ای است که بر روی اوراق منتشر شده و ناشران آن‌ها صورت می‌گیرد. به بیانی دیگر؛ علاوه بر پایشی که توسط متخصصان صندوق برانتخاب اوراق و ناشران انجام می‌دهند، نهادهای نظارتی مانند سازمان بورس و شرکت بورس مربوطه هم به پایش و رصد فعالیت ناشران اقدام می‌کنند؛ که کاهش رسیک را تخصیص منابع را نتیجه می‌دهد.

۳-۳ کارکرد صندوق‌های با درآمد ثابت

صندوق‌های با درآمد ثابت مشابه دیگر نهادهای واسطه‌گر مالی دارای کارکردهای مختلفی در نظام مالی هستند. تبادل سرمایه میان سرمایه‌داران و متقاضیان سرمایه؛ یکی از مهم‌ترین کارکردهای

1.Direct financing
2.Indirect financing

این نهاد مالی است که در فرآیند آن به خوبی به مشاهده می‌شود. در واقع با وجود صندوق‌های مزبور؛ صکوک منتشر شده توسط دولت، بنگاه‌ها و شرکت‌ها برای تامین مالی‌های کلان؛ خردباری و از بازار جمع می‌شود و منابع مالی از صندوق به سمت آنان سرازیر می‌شود و تامین مالی کلان صورت می‌پذیرد. صندوق‌ها با بهره‌گیری از متخصصان و تحلیل‌گران مالی به انتخاب گزینه‌های مناسب سرمایه‌گذاری اقدام می‌کنند تا از این طریق، بتوانند پرتفویی بهینه برای صندوق ایجاد کنند و با تنوع‌بخشی به دست آمده؛ ریسک صندوق را کنترل کنند و بتوانند بازده ثابتی را که مدنظر صندوق است؛ به دست آورند. در واقع صندوق‌ها، به پایش و نظارت حوزه‌های سرمایه‌گذاری خود می‌پردازند که از این طریق می‌توانند به سرمایه‌گذاران این اطمینان را بدهد که تقارن اطلاعاتی میان واسطه‌گر مالی و متقاضیان سرمایه موجود است. کارکرد دیگری که صندوق‌های بادرآمد ثابت دارند آن است که مشابه بانکداری مبادله‌ای و متعارف؛ سود قطعی پرداخت می‌کنند و این می‌تواند به جذب منابع مالی سرمایه‌گذاران ریسک‌گریز کمک کند و برای آن‌ها اطمینان بخشی به همراه داشته باشد. صندوق‌های با بازدهی ثابت؛ همانند دیگر واسطه‌گران مالی با بهره‌گیری از صرفه به مقیاس¹ به کاهش هزینه‌های سرمایه‌گذاری کمک کند. با مذاقه در کارکردهای بانکداری متعارف، بانکداری مبادله‌ای و صندوق‌های با درآمد ثابت متوجه می‌شویم که هر سه آن‌ها، در کارکردهای چهارگانه مشابه هستند. لذا می‌توان با بهره‌گیری از هر کدام از نهادهای مزبور به کارکردهای چهارگانه در نظام مالی دست یافت. اما آن‌چه که ما را در انتخاب نهادهای مزبور محدود می‌کند؛ مغایر نبودن فرآیند عملیاتی آن‌ها - مانند تجهیز و تخصیص منابع مالی - با اختصار شرعی است. طبق آن‌چه که اشاره شد؛ صندوق‌های با درآمد ثابت، می‌تواند به عنوان نهاد مکمل بانکداری مبادله‌ای مطرح شود و کارکردهای بانکداری مبادله‌ای را به انجام برساند.

۳-۴ محسن صندوق‌های با درآمد ثابت در مقایسه با بانکداری مبادله‌ای

علاوه بر این که صندوق‌های با درآمد ثابت در قسمت تجهیز منابع مالی دارای کارکردهای بانکداری متعارف و بانکداری مبادله‌ای هستند؛ چالش‌های بانکداری را دارا نمی‌باشند. در واقع به دلیل آن که رابطه‌ی سرمایه‌گذاران با صندوق مالکیت و مشارکت است؛ مشکلات مربوط به رابطه‌ی وکالتی وجود ندارد. همچنین به دلیل آن که تمرکز فعالیت‌های صندوق برخید اوراق بادرآمد ثابت است؛ لذا چالش تمرکز بر فعالیت‌های غیر تخصصی که پیش از این در مورد بانکداری مبادله‌ای بیان شد، وجود ندارد.

1. Economies of scale

۴- شرکت‌های لیزینگ؛ مکمل تامین مالی خرد بانکداری مبادله‌ای
 شرکت‌های لیزینگ از جمله موسسه‌های اقتصادی موفق در سال‌های اخیر هستند. این شرکت‌ها با واگذاری مدت‌دار و اقساطی کالاهای از یک طرف به مصرف‌کنندگان و از طرف دیگر به کارخانه‌های تولیدی و در نهایت به تولید و اشتغال کشورهای کمک می‌کنند. (موسیان، ۱۳۸۵، ص ۷۵)
 گرچه شرکت‌های لیزینگ انواع گوناگون دارند و در موارد خاص از قراردادهای منحصر به فرد استفاده می‌کنند، به طور معمول معاملات مشابه و یکسانی دارند و در اکثر موارد براساس مراحل ذیل رفتار می‌کنند.

درخواست کتبی مشتری: مشتری طی فرم کتبی، تقاضای خود را برای کالای خاصی به شرکت لیزینگ اعلام و میزان پیش‌پرداخت و نحوه پرداخت اقساط و مبلغ و تعداد آن‌ها را اظهار می‌کند.
تهیه کالا: شرکت لیزینگ کالای مورد تقاضا را از تولید کننده یا فروشنده آن خریداری و تملک می‌کند و در مواردی ممکن است خود شرکت لیزینگ تولید کننده کالا باشد.

اجاره کالا: شرکت لیزینگ براساس قرارداد اجاره به شرط تملیک کالای مورد نظر را به مشتری واگذار می‌کند و ضمن قرارداد متعهد می‌شود چنان که مشتری (مستاجر) مطابق قرارداد، اجاره‌های ماهانه (یا فصلی یا سالانه) را مرتب بپردازد، شرکت در پایان قرارداد عین کالا را به ملکیت مشتری در می‌آورد.

تحویل کالا: بعد از انعقاد قرارداد و دریافت پیش‌پرداخت، شرکت کالای مورد نظر را جهت استفاده در اختیار مستاجر قرار می‌دهد.

پرداخت اجاره‌ها: مستاجر طبق زمان‌بندی مشخص، اجاره‌بهای مورد توافق را به شرکت می‌پردازد.

تملیک کالا: در پایان قرارداد، شرکت کالای مورد اجاره را در مقابل قیمت معینی که در ابتدای قرارداد مشخص شده است یا به صورت مجاني به تملیک مشتری در می‌آورد. (موسیان، ۱۳۸۵، ص ۷۷ و ۷۸)

۴- تجهیز منابع شرکت‌های لیزینگ

از آنجاکه شرکت‌های لیزینگ کالاهای مصرفی و سرمایه‌های بادوام را تهیه و به صورت مدت‌دار در اختیار متلاطفیان قرار می‌دهند، احتیاج به منابع مالی دارند تا کالاهای مورد درخواست را تهیه کنند. برای این منظور؛ روش‌های مختلفی وجود دارد. سرمایه سهامداران، انتشار‌سکوک، همکاری با تولید کنندگان، قراردادهای سه جانبه (موسیان و میثمی، ۱۳۹۴، ص ۷۰) و خرید نسیئه کالا و خدمات از فروشنده (البته نرخ اجاره به تملیک بیشتر از نرخ نسیئه است که شرکت از خدمات مالی اش بهره‌مند شود)؛ می‌تواند روش‌هایی به منظور تجهیز منابع مالی شرکت‌های لیزینگ باشد.

۴-۲ تخصیص منابع مالی

متقاضیان کالا یا خدمات با درخواست از شرکت‌های لیزینگ به صورت اجاره به شرط تمیلیک به کالا و خدمات مورد نیاز خود دست می‌یابند. لذا تخصیص منابع مالی شرکت در ارتباط با خرید محصولات مورد نیاز مشتریان شرکت لیزینگ است.

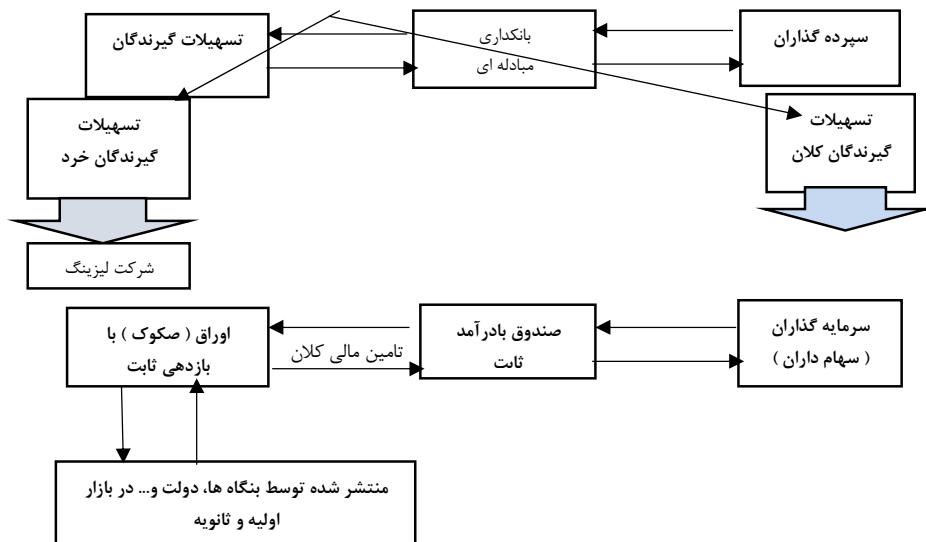
۴-۳ مقایسه کارکردهای بانکداری مبادله‌ای و شرکت لیزینگ

با بررسی کارکردهای شرکت‌های لیزینگ در نظام مالی و اقتصادی متوجه می‌شویم که نهادهای مزبور از آن‌جا که دارای ماهیت واسطه‌گری مالی هستند، به کارکردهای مشابه بانکداری مبادله‌ای و متعارف اقدام می‌کنند. در شرکت‌های لیزینگ؛ متقاضی سرمایه به طور مستقیم (اگر شرکت لیزینگ تولیدکننده محصول باشد) یا به طور غیرمستقیم (اگر شرکت لیزینگ تولیدکننده نباشد و محصول را از تولیدکننده خریداری کند) به مازاد سرمایه مرتبط می‌شود؛ لذا کارکرد انتقال سرمایه در چین ساختاری وجود دارد. با تخصصی شدن فعالیت در شرکت‌های لیزینگ؛ هزینه‌های مبادله نیز کاهش می‌باشد. با تخصصی شدن شرکت لیزینگ در صنعتی خاص، مشتریان محصولات و خدمات به نهاد مورد نظر خود مراجعه می‌کنند و در وقت و هزینه‌های شناسن صرفه‌جویی به وجود خواهد آمد. از آن‌جاکه رابطه‌ی شرکت لیزینگ با مشتریان (تامین مالی شوندگان) مبتنی بر عقود مبادله‌ای است؛ لذا ریسک‌نوسان نرخ سود در آن وجود ندارد. (برخلاف عقود مشارکتی) و این مهم می‌تواند سهامداران را نسبت به سود شرکت مطمئن کند. همچنین با بهره‌گیری از وثایق و ضمانت‌ها می‌توان نسبت به نکول آسان اطمینان حاصل کرد. همچنین از آن‌جا که در شرکت لیزینگ کالا مورد معامله قرار می‌گیرد؛ مشکلات عدم تقارن اطلاعاتی در نسبت با بانک که پول مورد تبادل قرار می‌گیرد؛ کمتر است. در واقع وجود کالا در روابط میان متقاضی محصول و اعطایکننده محصول سبب می‌شود که خریدار محصول با دقت در استانداردهای محصول نسبت به ادعای شرکت اطمینان حاصل کند و شرکت لیزینگ نیز ریسک مخاطره اخلاقی و انتخاب معکوس را از جهت عدم استفاده سرمایه در محل مورد ادعای مشتری (مشکلی که در بانک وجود دارد) نداشته باشد. (البته همان‌طور که اشاره شد؛ ریسک نکول وجود دارد که با وثایق و ضمانت‌هایی می‌توان آن را مدیریت کرد)

۵- الگوی نهادهای مکمل بانکداری مبادله‌ای

در شکل زیر؛ روابط میان الگوی مکمل تامین مالی بانکداری مبادله‌ای به تصویر درآمده است. همان‌طور که در شکل مشخص است؛ دو نهاد صندوق با درآمد ثابت و شرکت لیزینگ می‌تواند کارکردهای بانکداری مبادله‌ای را در نظام مالی ایفا کنند.

شکل ۳؛ الگوی صندوق با درآمد ثابت و شرکت لیزینگ؛ مکمل بانکداری مبادله‌ای

نتیجه‌گیری

پژوهش پیش رو به بررسی کارکردهای بانکداری متعارف و بانکداری مبادله‌ای پرداخت. بانکداری مبادله‌ای به عنوان یکی از انواع بانکداری اسلامی؛ با استفاده از عقود مبادله‌ای به تجهیز منابع اقدام می‌کند و سپس با بهره‌گیری از عقود مبادله‌ای، منابع مالی را تخصیص می‌دهند. بانکداری مبادله‌ای از طرفی توانسته است کارکردهای اصلی بانکداری متعارف را در نظام مالی ایفا کند و از طرفی؛ از لحاظ نظری متناسب با مقتضیات شرعی عمل کند. این مهم سبب شده است که بانکداری مبادله‌ای توسعه بسیاری از نظریه‌پردازان بانکداری اسلامی؛ به عنوان الگویی مطلوب از بانکداری اسلامی مطرح شود. با مذاقه بیشتر در فرآیند عملیاتی بانکداری مبادله‌ای؛ به چالش‌هایی از بانکداری مبادله‌ای پی‌بردیم که در مقاله مورد اشاره واقع شد. تعیین نرخ سود قطعی عقود مبادله‌ای، پیچیدگی روابط وکالتی میان سپرده‌گذاران و بانک، عدم تشکیل پرتفوی بهینه تسهیلات با وجود عقد وکالت در تجهیز منابع مالی، امکان صوری شدن معامله و برهم خوردن روابط حقوقی میان ذی‌نفعان مالی بانک نمونه‌هایی از چالش‌های بانکداری مبادله‌ای بود که در این مقاله بدان

شاره شد. به منظور کاهش چالش‌های مزبور؛ مقاله‌ی حاضر به سازوکاری دیگری اشاره کرد که علاوه برآن که کارکردهای بانکداری مبادله‌ای را داشته باشد؛ چالش‌های آن را نداشته باشد. در پژوهش؛ الگوی نهادی که مکمل بانکداری مبادله‌ای باشد؛ پیشنهاد شد. در این الگو؛ نهادهایی که از نظر کارکردی شباهت بیشتری با بانکداری مبادله‌ای دارند و اقتضایات شرعی هم درنظر می‌گیرد؛ معروفی شدند. در این پژوهش؛ صندوق‌های بادرآمد ثابت و شرکت‌های لیزینگ (به عنوان نمونه) نهادهایی معروفی شدند که می‌توانند به عنوان مکمل بانکداری مبادله‌ای مطرح باشند. صندوق‌های با درآمد ثابت به منظور تامین مالی کلان به کار می‌رود و شرکت‌های لیزینگ به منظور تامین مالی خرد به کار می‌رود. نهادهای مزبور علاوه برآن که می‌توانند کارکردهای اقتصادی و مالی بانکداری مبادله‌ای و متعارف را عملیاتی کنند؛ ظرفیت تحقق اقتضایات شرعی هم دارند. توسعه‌ی نهادهای مالی مکمل بانکداری اسلامی در نظام مالی می‌تواند به افزایش رقابت، کارآیی و رعایت اقتضایات شرعی نهادهای مالی فعال در بازار پول و سرمایه کمک کند.

منابع

۱. توتونچیان، ایرج (۱۳۸۱)، آیا بانکداری ایران، اسلامی است؟ فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۶.
۲. دادگر، یدالله، فیروزان سرنقی، توحید (۱۳۹۰)، ارائه چارچوبی برای تعیین نرخ سود در عقود مبادله‌ای، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، شماره ۴.
۳. عبدالرحمن، یحیی (۲۰۱۰)، هنر بانکداری و تامین مالی اسلامی، امیری طهرانی، سید محمد رضا، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
۴. طالبی، محمد، کیایی، حسن (۱۳۹۱)، ریشه‌یابی چالش‌های استفاده از عقود مشارکتی در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران، تحقیقات مالی اسلامی دانشگاه امام صادق (ع)، شماره ۲.
۵. موسویان، سیدعباس (۱۳۸۵)، بررسی فقهی و حقوقی معاملات شرکت‌های لیزینگ، فصلنامه اقتصاد اسلامی شماره ۲۲.
۶. موسویان، سیدعباس (۱۳۸۶)، نقد و بررسی قانون عملیات بانکی بدون ربا و پیشنهاد قانون جایگزین، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۲۵.
۷. موسویان، سیدعباس، ابوالحسنی هستیانی، اصغر، حسنه مقدم، رفیع (۱۳۹۳)، تعیین سهم بهینه عقدهای مبادله‌ای و مشارکتی در بانکداری بدون ربا، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۵۳.
۸. موسویان، سیدعباس، میثمی، حسین (۱۳۹۴)، بررسی ساختار عملیاتی مطلوب بانکداری اسلامی (دللتهایی در راستای اصلاح قانون عملیات بانکداری بدون ربا)، فصلنامه روند، شماره ۷۲.
۹. مهدوی نجم‌آبادی، سید حسین (۱۳۸۲)، ساختار بهینه نرخ‌های سود در اقتصاد اسلامی با تأکید بر این ساختار در بانکداری اسلامی، چهاردهمین همایش بانکداری اسلامی.
۱۰. میسمی، حسین، قلیچ، وهاب (۱۳۸۹)، نظارت شرعی و ریسک شریعت در بانکداری اسلامی: دلالتهایی برای طرح تحول نظام بانکی، تازه‌های اقتصاد، شماره ۱۳۰.
۱۱. میسمی، حسین، قلیچ، وهاب (۱۳۹۰)، آسیب‌شناسی اجرای بانکداری اسلامی در کشور: دلالتهایی برای تحول در نظام بانکی، تازه‌های اقتصاد، شماره ۱۳۲.
12. Ball, Lawrence (2012), money, banking and financial markets, New York, Worth Publishers.
13. Bodie, Kane, Marcus (2003), Investments volume 1, United States of America, McGraw-Hill.
14. Grose, Chris (2014), Diversification Opportunities through Fixed-income Managed Funds in Eastern Europe, Journal of Emerging Market Finance 2013 12: 1.
15. Mishkin, Frederic S(2004),The economics of money, banking, and financial markets , United States of America, Pearson.

-
16. Neave,H, Edwin (2002), Financial Systems Principles and Organization,
Simultaneously published in the USA and Canada by Routledge.